

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I
REHABILITACIJU**

**U SUSRET INKLUZIJI –
DILEME U TEORIJI I PRAKSI**

*Priredio
Dobrivoje Radovanović*

Beograd, 2008.

**EDICIJA:
radovi i monografije**

„U SUSRET INKLUZIJI – DILEME U TEORIJI I PRAKSI“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Dragan Rapaić,
Prof. dr Nenad Glumbić, Prof. dr Sanja Đoković, Doc. dr Vesna Vučinić,
Prof. dr Mile Vuković, Prof. dr Svetlana Slavnić*

Recenzenti
*Prof. dr Stane Košir
Doc. dr sci. Senka Sardelić*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
350

ISBN 978-86-80113-71-5

***Objavlivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije***

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

IZMENE U NASTAVNIM PROGRAMIMA – OD PROCENE DO REALIZACIJE

*Danijela Ilić-Stošović, Snežana Nikolić, Goran Nedović
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

Inkluzivno obrazovanje učenika s motoričkim poremećajima nameće potrebu brojnih izmena u nastavnim programima, kako bi ovi učenici mogli da uspešno učestvuju u nastavi. Poštujući njihove motoričke sposobnosti i brojne smetnje koje se mogu javiti u učenju kao posledica motoričkog poremećaja, nivoi izmena u nastavnim programima mogu biti različiti.

Cilj ovog rada je da prikaže i protumači moguće nivoe izmene u nastavnim programima u uslovima inkluzivnog obrazovanja učenika s motoričkim poremećajima, počev od procene njihovih sposobnosti i nivoa znanja, pa do neposredne realizacije.

Rad je ukazao na mnoštvo različitih nivoa izmena u nastavnim programima, koje se mogu kretati od adaptacije, gde se obrazovni ishodi redovnog programa zadržavaju, pa do modifikacije, gde su i obrazovni ishod izmenjeni. Takođe, adaptacija se ne odnos samo na nastavne sadržaje, već i na primenu nastavnih metoda, nastavnih sredstava, vrednovanja školskog uspeha i čitav nastavni rad.

Ključne reči: adaptacija, nastavni program, učenici s motoričkim poremećajima

U sistemu obrazovanja Republike Srbije prepoznatljivo je obrazovanje učenika sa poremećajem motoričkih funkcija prema sledećim modelima:

1. Redovni nastavni plan i program
2. Plan i program za učenike s telesnom invalidnošću
3. Specijalni nastavni plan i program
4. Nastavni plan i program za učenike sa cerebralnom paralizom.

Zakonodavac prepoznaje, ali ne definiše precizno „prilagođene nastavne programe“, koje specijalna pedagogija prepoznaje kao individualne obrazovne planove, adaptaciju i modifikaciju nastavnih programa. Iako postoje jasne tendencije ka inkluzivnom obliku obrazovanja u našoj zemlji još uvek ne postoji jasno regulisana zakonska osnova za uvođenje individualnih obrazovnih planova, kao ni precizna uputstva šta zapravo znači adaptacija programa, u kom obimu je dozvoljena i šta se pod njom podrazumeva. Ovaj rad ima za cilj da, oslanjajući se na dostupnu literaturu i iskustva zemalja u kojima je inkluzija zaživela, prikaže moguće

načine adaptacije programa za učenike s motoričkim poremećajima, počev od procene do realizacije.

Hrnjica S. i sar. (2004, str. 75) definišu individualni obrazovni plan kao "pedagoški dokument kojim se obezbeđuje prilagođavanje obrazovnog procesa, namenjenog deci određenog uzrasta, detetu ometenom u razvoju, njegovim mogućnostima i potrebama. Ovim dokumentom se određuju svi bitni elementi trenutnog razvojnog statusa deteta (intelektualni, emocionalni, socijalni, zdravstveni), teškoće u savladavanju obrazovnih i vaspitnih ciljeva i na osnovu toga utvrđuju **precizni i proverljivi ciljevi za određeni vremenski period**. Individualni obrazovni plan je razvojni dokument". Individualizovano planiranje je kontinuirani i integrisani proces poučavanja, ocenjivanja, evaluacije, donošenja odluka i izveštavanja, koje vode odluci da li i u kojoj meri je neophodno jedan nastavni program izmeniti. Pri izmenama programskih sadržaja trebalo bi voditi računa o tome da pristupci prilagođavanja prvenstveno služe tome da daju podršku učeniku u procesu učenja prema redovnom nastavnom planu. Programske izmene koje sadrži jedan individualni obrazovni plan mogu se kretati od adaptacije do modifikacije ili, pak, kombinacije adaptacije i modifikacije. Pri odabiru obima izmene nastavnih programa mora se voditi računa o tome šta se podrazumeva pod adaptacijom, a šta pod modifikacijom nastavnog programa. Prema nekim izvorima (*Every Principal's Guide to Special Education in British Columbia*. Produced by the [BC School Superintendents' Association](#) in partnership with the BC Ministry of Education. Revised August 2002) „modifikovan je onaj program u kome su promene u sadržaju i očekivanom postignuću (students' learning outcomes) učenika takve da se bitno razlikuju od onih u zvaničnom (redovnom) programu. Modifikacije su specifično kreirane kako bi se izašlo u susret posebnim obrazovnim potrebama učenika, dok „adaptirani program zadržava obrazovne ishode, ali su prilagođavanja tako napravljena da učenik može da učestvuje u programu“. Ovo podrazumeva da učenik učestvuje u radu čitavog razreda, ako ne u potpunosti, onda, bar, većim delom aktivnosti. Na primer adaptacija u sebe može da uključuje:

1. Udžbenike štampane u drugačijim ili dodatnim formatima (na Brajevom pismu, uvećanih slova, tvrdih stranica, na računaru i sl.)
2. Nastavne metode i načine poučavanja
3. Procedure prilikom provere znanja (usmeni ispiti, dodatno vreme, prilagođeni testovi)

Učenici koji pohađaju nastavu prema adaptiranom programu moraju da postignu iste obrazovne ishode kao i učenici redovnog programa. U slučaju da se proceni da učenik nije u stanju da dosegne obrazovne ishode predviđene redovnim programom, konstruiše se modifikovani program koji je posebno konstruisan da odgovori na sposobnosti i mogućnosti učenika sa posebnim obrazovnim potrebama. Postoji mogu-

čnost da učenik pojedine delove programa prelazi kao adaptirane, a druge kao modifikovane.

Adaptacija (i modifikacija) nastavnih programa za učenike s motoričkim poremećajima u uslovima inkluzivnog obrazovanja podrazumeva nekoliko koraka:

1. Kreiranje tima za adaptaciju (i/ili modifikaciju) programa

Pretpostavlja se da idealni tim za adaptaciju programa za učenike sa motoričkim poremećajima koji ne mogu da odgovore na zahteve redovnog programa čine: nastavnik redovne nastave, specijalni edukator i rehabilitator - somatoped, pedagog, psiholog. U zavisnosti šta će se sve adaptirati u ovaj tim se mogu uključiti i roditelji, staratelji, drugi članovi porodice, stručnjaci drugih profila, korepetitori. Tim čini i osoba za koju se smatra da može pomoći pri kreiranju adaptacije nastavnog programa.

2. Podela odgovornosti

Drugi važan korak je imenovanje koordinatora tima i kreiranje jasnih i preciznih uputstva za svakog člana tima u vezi odgovornosti (obaveze, područje rada, sankcije). Ovo podrazumeva i raspodelu obaveza na područja pripreme: ko će pripremati adaptaciju, ko će je primeniti, ko će pomoći u pripremi i primeni adaptacije, a ko će pratiti uspešnost primene. Ova podela ne mora biti striktna, ali je korisno da osoba koja ima velikog udela u pripremi adaptacije, ima manjeg udela u njenoj implementaciji.

3. Kreiranje plana adaptacije (i/ili modifikacije) programa

1) Ovaj deo izrade izmene u nastavnim programima podrazumeva identifikaciju programskih zahteva na koje učenik ne može da odgovori i to sa aspekta učenikovih sposobnosti, ali i sa aspekta učenikovog znanja. Važnost identifikacije sposobnosti učenika i njihova korelacija sa programskim zahtevima ističe se u svim zemljama kojima je inkluzivno obrazovanje jedna od orijentacija obrazovanja učenika s posebnim obrazovnim potrebama. Tako npr. u Holandiji sprovodi se „procena zasnovana na potrebama“ (need-based assessment) koja, zapravo, treba da da svojevrsnu dijagnozu učenikovih potreba i postavlja se uvek kada treba dati jasne preporuke i uputstva kako zadovoljiti učenikove obrazovne potrebe. Kako će dijagnoza biti postavljena, kao i koji će se oblici procene koristiti zavisi od trenutnog stanja učenika, problema sa kojim se suočavamo, ali i tipa pitanja koje nam roditelji, učenici ili nastavnici postaviti. Tako npr. „dijagnoza“ može biti deskriptivna (opis problema, koja smetnja ili poremećaj su u pitanju) ili objašnjenje (zašto problem postoji?, Koji ga faktori objašnjavaju?). Neka od dijagnostičkih pitanja su opšte prirode, dok druga mogu biti znatno specifičnija (da li učenik ima problema u čitanju zbog nedostatka motivacije?). Pitanja na koja treba da odgovorimo mogu biti sugestivna (da li dete ima disleksiju?) ili usmerena na uzrok (zašto postoje problemi u čitanju? Kako pomoći učeniku da poboljša čitanje?). U Belgiji se postavljanje profila učenika sma-

tra izuzetno važnim pri izradi individualnih obrazovnih planova i unosa izmena u programske sadržaje. Tako je profil učenik sačinjen iz nekoliko podoblasti: društveni i porodični profil (struktura porodice, uloga roditelja, obrazovna dostignuća i potencijali, struktura okruženja i sl.); medicinski profil (informacije o zdravstvenim problemima, simptomi i intervencije, terapija i njena kontraindikacija, oblici predostrožnosti koje treba preduzeti da ne bi došlo do nus pojava terapije); socijalni odnosi (odnos prema sebi, prema vršnjacima, sa odraslima, sa čitavim okruženjem); sposobnosti (motoričke sposobnosti, kognitivne sposobnosti).

U skladu sa tradicijom specijalnog školstva i uslovima redovnog obrazovanja u našoj zemlji, stava smo da je, pri izmenama u nastavnim programima u uslovima inkluzivnog obrazovanja, neophodno izvršiti procenu učenika sa motoričkim poremećajima sa više aspekata:

- *Sa aspekta učenikovih kognitivnih, motoričkih, govorno-jezičkih, vizuelnih, auditivnih, socijalnih i emocionalnih sposobnosti.* Specijalna edukacija i rehabilitacija tokom svoje dugogodišnje prakse rada sa učenicima s motoričkim poremećajima razvila je čitavu bateriju testova koja detaljno utvrđuje oblik i stepen motoričkog poremećaja i nivoe njegovog odražavanja na funkcionalnost učenika u školi, društvenoj sredini i vršnjačkoj grupi. Na narednom prikazu vide se moguće oblasti procene motoričkih i kognitivnih sposobnosti koje se neophodne pri donošenju odluke o nivou izmene nastavnog plana i programa. Ovu identifikaciju vrše defektolozi odgovarajućih profila, dok procenu emocionalnih i intelektualnih sposobnosti vrši psiholog.

		elementarni pokreti vizuomotorna kontrola hvata i manipul. spretnost
	gornjih ekstremiteta	diferenc. motorike prstiju
ORGANIZOVANOST PSIHOMOTORIKE	donjih ekstremiteta	elementarni pokreti gruba motorna sposobnost kvalitet hoda
	Tela	mog. održavanja ravnoteže tela kontrola motorike tela
LATERALIZOVANOST KOORDINACIJA	genotip i stepen upotrebnosti i spontana gornjih ekstremiteta gornjih i donjih ekstr.	lateralizovanosti tela i čula lateralizovanost gornjih ekstremiteta
PRAKSIČKA ORGANIZOVANOST	Melokinetička mimične muskulat. Ideomotorna Ideatorna Konstruktivna	
doživljaj Telesne	praktognozija poznavanje later. na sebi	

Celovitosti	poznavanje delova tela	
	Auditivna	lokalizacija zvuka diskriminacija zvuka
	Vizuelna	boja, oblik i veličina vizuelne komparacije vizuelne konceptualizacije
Percepcija	Taktilna olfaktorna Gustativna	
	Kinestetska	proprio kinestezija opažanje u dubokom senzibilitetu doživljaj šeme tela
Orijentacija	u vremenu	delovi dana, metričko vreme kvaliteti sadašnjeg vremena
	u prostoru	procena doživljaja tela u prostoru procena opažaja odnosa u prostoru procena opažaja predstavnog prostora
Mišljenje	Diskriminacija Klasifikacija Serijacija Konzervacija	
Pažnja		opisujemo budnost, funkcionalnost, usmerenost, prisustvo poremećaja
Pamćenje	vizuelna memorija auditivna memorija	

• *Sa aspekta sposobnosti za školsko učenje.* Pored navedenih testova koji se koriste u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, neophodno je, pri planiranju izmena u nastavnom programu, proceniti i usmerenost aktivnosti za vreme učenja (karakteristične oznake pažnje, karakteristične oznake pamćenja, istrajnost u školskom učenju, radni potencijal), osnovne karakteristike reprodukcije za vreme školskog učenja kao i osnovne karakteristike shvatanja i zaključivanja. Ovakva vrsta procene značajno pomaže u neposrednoj izmeni sadržaja nastavnog programa, kao i pri donošenju odluke da li će izmene biti u nivou adaptacije ili modifikacije.

• *Sa aspekta sposobnosti učestvovanja u nastavnim aktivnostima.* Sposobnost učenika s motoričkim poremećajima da odgovori na brojne zahteve nastave uslovljava i mogućnost njegovog učestvovanja u inkluzivnom obliku nastave, tačnije, uslovljava stepen adaptacije i modifikacije čitavog nastavnog rada, ali i oblike pomoći koje je neophodno pružiti takvom učeniku da bi sa uspehom pratio nastavu. Procena ovih sposobnosti mora obuhvatiti sve oblasti učenikovog rada kao što su sposobnosti efikasnog usmeravanja individualne aktivnosti učenika, sposobnosti

pridržavanja utvrđenog plana i uputstva pri radu, sposobnosti kooperativnog rada, aktivnog učestvovanju u radu kolektiva, sposobnosti pažljivog rukovanja školskim priborom, kao i urednost obavljanja dužnosti i posećivanja nastave. Dajemo prikaz jedne od mogućih opservacionih lista:

Ime i prezime učenika:
 Škola:
 Razred i odeljenje:
 Datum rođenja:
 Datum evidentiranja podataka:

Evaluacija učestvovanja u nastavnim aktivnostima

Ciljevi evaluacije	POKAZANI USPEH				
	Izvanredan	Zadovoljavajući	Potrebno mu je usavršavanje	Ne zadovoljava	Još nije stečeno određeno mišljenje
<i>Efikasno usmerava svoju individualnu aktivnost:</i>					
Pristupa radu odmah					
Dobro koristi vreme					
Iziskuje minimalni nadzor					
Pružava više od minimuma					
Pokazuje samoinicijativu i smisao za odgovornost					
<i>Pri radu se pridržava utvrđenog plana i uputstva:</i>					
Pažljivo sluša sva uputstva za rad					
Pridržava se dobijenih uputstava za rad					
<i>Sluša se i saraduje sa ostalima:</i>					
Uvažava prava i želje ostalih					
Učtiv je i trpeljiv					
Savlađuje svoj temperament					
Spreman je da ukaže na nedostatke drugih i sam primi kritiku					
<i>Aktivno učestvuje u radu kolektiva:</i>					
Učestvuje u planiranju i podeli rada					
Koristi se pogodnim rečnikom					
Govori lako i ubedljivo					
Izražava se gramatički pravilno					
Izražava se jasno					
Podešava jačinu glasa prema brojnosti grupe					

<i>Pažljivo rukuje svojim ličnim priborom, školskom svojinom i uređajem:</i>					
Pokazuje razumevanje za opštu svojinu					
Ne rasipa i ne oštećuje materijal ili uređaj					
Vraća stvari u roku					
Saopštava kada je nešto polomio ili izgubio					
<i>Uredno obavlja svoje dužnosti i posećuje nastavu:</i>					
Školu posećuje uredno i na vreme, osim iz opravdanih razloga					
Uvek kada je moguće, predviđa odsustvovanje					
<i>Edukativnost ispitanika:</i>					
Prihvata vaspitne uticaje					

Zaokružiti sredstva prihvatanja vaspitnih uticaja:

- a) pozitivna
- objašnjenje
  - primer
  - zahtev
  - kontrola
  - obećanje
  - pohvala
  - nagrada
  - iskazivanje poverenja
- b) negativna
- kritika
  - opomena
  - ukor
  - zapoved
  - pretnja
  - kazna

Njegov uspeh u odnosu na ciljeve evaluacije učestvovanja u nastavi bio je:

1. bolji nego što se od njega očekivalo
2. u skladu sa njegovim sposobnostima i opštim uslovima
3. slabiji nego što se od učenika očekivalo
4. takav da mu se ne može priznati potpuni uspeh

OSTVAREN USPEH:

IZVANREDAN   IZNAD PROSEKA   PROSEČAN   ISPOD PROSEKA   VRLO SLAB

OČEKIVAN USPEH:

Ime i prezime nastavnika:

Posmatrane oblasti su zasićene komponentama koje prate samostalnost (motoričku i saznavnu), govorno-jezičko izražavanje, kooperativnost i adaptabilnost na rad u grupi. Informacije koje se dobijaju na ova-koj vrsti procene korisne su za adaptaciju nastavnog rada, počev od planiranja neposredne realizacije nastavne jedinice, obima njenog izlaganja, načina organizacije rada na času, pa do očekivanih ishoda.

- *Sa aspekta učenikovog znanja i primene naučenog.* Procenu znanja moguće je izvršiti i više načina: standardizovanim i nestandardizovanim testovima znanja koji su specijalno prilagođeni motoričkim, govorno-jezičkim i saznavnim sposobnostima učenika, zatim trijažnim testovima znanja, kriterijumskim testovima, a u posebnim uslovima i usmenim propitivanjem. Danas je aktuelna tzv. „Procena zasnovana na programskim ishodima“ (Curriculum based assessment). Deno (1987, str. 41, prema Vit i sar, 1998) definiše na sledeći način ovu vrstu procene „Pojam procena zasnovano na ishodima podrazumeva jednostavno merenje koje nam služi kao direktna observacija i snimak mogućnosti učenika da odgovore na zahteve programa“. Suština testa koji meri postignuća je da njegovi ajtemi budu reprezentativni za svaku merenu oblast, tako da dobijemo odgovor na pitanje šta učenik može, ali i kako da izmenimo strategije podučavanja da bi učenik usvojio predviđene sadržaje. Ajdol i sar (1996) naglašavaju da svi zadaci na proceni postignuća zasnovanih na programskim ishodima moraju biti poređani prema težini, a učenik mora biti testiran tokom tri dana putem tri različite, ali suštinski bliske forme testa, kako bi se kontrolisali uticaji trenutnog stanja učenika na postignuće.

Za koji oblik procene učenikovog znanja ćemo se opredeliti, prvenstveno određuju sposobnosti, a zatim i svrha testiranja. Ukoliko želimo da unosemo ozbiljne izmene u naš plan i program edukacije, procena koja je zasnovana na jasnim ishodima i očekivanjima je preporučljivija.

Nakon izvršene procene potrebno je izvršiti **kreiranje nivoa adaptacije**. Ono podrazumeva sledeće:

- *Konstruisanje ciljeva podučavanja i adaptacije* koje je u direktnoj zavisnosti od prethodnih procena. Konstruisanje ciljeva je razvojno i fleksibilno, podložno čestim izmenama, ali zavisno od jasnih parametara praćenja realizacije istih.

- *Konstruisanje oblasti adaptacije*, što znači da oblasti adaptacije mogu biti raznolike, da se međusobno mogu preklapati, ali takođe znači da to i ne mora da bude slučaj. Veličina adaptacije može se kretati od male do velike, ali se mora voditi računa da se napravi razlika između adaptacije i modifikacije. Sve što kao parametar obrazovnih postignuća odskoče od već postavljenih standarda u redovnom programu naziva se modifikacija i to se mora naglasiti prilikom konstruisanja nivoa adaptacije. Prema Baskinski M.S. ispravne adaptacije programa mogu biti opisane kroz četiri osnovne kategorija:

✓ *Adaptacija metoda podučavanja*; pod adaptacijom metoda podučavanja podrazumeva izmena načina na koji nastavnik izlaže gradivo čime se menja način prihvatanja znanja od strane učenika. Izmjena načina prihvatanja znanja od strane učenika (learner's instructional input) podrazumeva izmenu kanala preko kojih učenik dolazi do saznanja (vizuelni input, auditivni input, motorički input i sl.). Adaptacija metoda i organizacionih oblika rada na času stoga podrazumeva npr. pojačano korišćenje demonstrativne metode naspram verbalne ili obrnuto, isticanje delova gradiva (i njihovo često ponavljanje) koji moraju biti usvojeni, individualni rad, rad u parovima, adaptacija nastavnih sredstava kako bi se došlo do saznanja i davanja odgovora na postavljeno pitanje (instrukcione kartice, kartice odgovora, alternativna pitanja i sl.).

✓ *Adaptacija nastavnih sredstava*; adaptacija nastavnih sredstava podrazumeva izmenu opreme ili materijala sa kojim učenik sa posebnim obrazovnim potrebama dolazi u dodir tokom obrazovanja. Ovo podrazumeva i promene formata prezentovanja informacija. Preciznije, moguće je adaptaciju materijala svrstati u četiri velike grupe:

➤ Prilagođavanje materijala za čitanje ili pisanje mogućnostima percepcije, manipulacije i grafomotornim sposobnostima; pod ovim se podrazumeva uvećanje udžbeničkog materijala, testova i priručnika, obezbeđenje olovaka adekvatne veličine i debljine, plastičnih ili drugih umetaka za olovku, pritiskivača papira, fiksatora svezaka, knjiga i listova; za ometenu percepciju neophodno je i obezbeđenje većeg kontrasta između podloge i crteža, manje rečenica, informacija, zadataka, ilustracija na jednom listu ili strani. Savremena specijalna pedagogija insistira još i na jednostavnijim tekstovima, jednostavnim slikovnim i grafičkim formama, trodimenzionalnim objektima, softverskim programima za obuku čitanja i pisanja, audio i video zapise i sl.

➤ Isticanje najbitnijih delova gradiva; podrazumeva da se materijal za čas tako prilagodi da učenik može jasno da uoči najosnovnije zahteve u saznavanju u jednoj lekciji. To se može obezbediti tako što će se učeniku dati materijal koji će ga, na početku ili na kraju časa, upoznati sa ključnim elementima lekcije, prikaz novih reči pojačanim slovima (bold ukoliko su kompjuterska ili u boji ukoliko su pisana rukom), podvlačenje ključnih reči u tekstu, akronimi, ili zaključak i osnovna ideja predstavljena na nekoliko prethodno navedenih načina.

➤ Dizajniranje materijala koji insistiraju na dominantnom korišćenju jednog čula (npr. čula dodira umesto vida, čula sluha ili vida umesto dodira i sl.)

➤ Adaptacija materijala koji će biti bezbedan za samostalno korišćenje, ali i trajan; podrazumeva da materijal bude prilagođen tako npr. umesto da knjige budu štampane na standardnom papiru budu štampane na plastificiranom i sl.

✓ *Adaptacija načina vrednovanja školskog znanja*; Adaptacija vrednovanja školskog znanja predstavlja jedan od najbitnijih parameta-

tara uspešnosti adaptacije čitavog nastavnog programa i ujedno predstavlja proveru objektivnosti postavljenih ciljeva i zadataka, ne samo adaptacije, već i edukacije učenika sa posebnim obrazovim potrebama. Iako je adaptacija vremena za izradu nekog testa, kontrolnog i pismenog zadatka, ili obimnost testa, jedan od delova adaptacije načina vrednovanja uspeha ovih učenika, to svakako nije jedini, a ni najvažniji deo adaptacije u ovoj oblasti. Mnogo je važnije napraviti izmene u samom sistemu vrednovanja školskog znanja učenika sa posebnim obrazovim potrebama. Ovo podrazumeva izradu raznolikih kriterijuma kako bi se procenilo znanje učenika, obezbeđenje strukturisanog okvira odgovora na testovima ili kontrolnim zadacima, kriterijumi evaluacije, upoređivanje uspešnosti učenika u odnosu na vlastio napredovanje, a ne napredovanje čitave grupe, kao i ponudu raznolikih načina na koje učenik može da da odgovor.

✓ *Adaptacija sadržaja programa;* Adaptacija sadržaja programa vrši se na osnovu dve bitne komponente: kognitivnih mogućnosti učenika naspram kognitivnih zadataka učenja, kao i motoričkih (grafomotoričkih, praksičkih) mogućnosti učenika naspram motoričkih zahteva učenja. Adaptacija sadržaja programa na osnovu kognitivnih mogućnosti učenika može se ogledati u sledećem: smanjenje broja reči ili novih reči u tekstu shodno mogućnostima saznavanja učenika, samo poneki delovi sadržaja matematike (sabiranje, bez tekstualnih zadataka i sl.), učenje samo tri činjenice o životinji umesto dve o svakoj životinji u okviru pet različitih vrsta, pisanje samo štampanim slovima i sl. Prilagođavanje sadržaja prema kognitivnim mogućnostima podrazumeva i prilagođavanje stanju budnosti i funkcionalnosti pažnje, nivoima razvijenosti mišljenja i/ili stanju neposrednog, odloženog, dugoročnog i kratkoročnog pamćenja u odnosu na zahteve lekcije. Zajedno sa tehnikom hijerarhijskog ispitivanja, ovakav pristup može da rezultuje smislenim i korisnim učestvovanjem učenika u nastavi, umesto pukim zadovoljenjem forme. Adaptacija sadržaja programa na osnovu motoričkih mogućnosti učenika i motoričkih zahteva programa odnosi se, prvenstveno na one predmete čiji su sadržaji zasićeni motoričkim aktivnostima (fizičko vaspitanje), ali i predmete koji zahtevaju pojačanu grafomotornu aktivnost. Za fizičko vaspitanje ponekada je moguće izvršiti adaptaciju (ogleđa se kroz adaptaciju nastavnih sredstava, korišćenje pomagala, individualni rad, adaptaciju instrukcije), ali kod učenika koji se nalaze u bolesničkim kretovima ili učenike sa motoričkim poremećajima češće se govori o modifikaciji sadržaja ili čak uvođenju sadržaja korektivnih vežbi naspram fizičkog vaspitanja. U svakom slučaju, ukoliko su sposobnosti takve da se može izvršiti adaptacija to porazumeva izuzimanje aktivnosti u kojima učenik ne može u potpunosti da učestvuje, modifikacija onih u kojima može uz adekvatnu pomoć i pod drugačijim okolnostima da učestvuje, i na kraju, zadržavanje aktivnosti u kojima može da učestvuje u potpunosti. Kada je ometene motorika gornjih ekstremiteta prilagođavanje pro-

grama podrazumeva povećanje broja časova početnog čitanja i pisanja ili adaptaciju metoda početnog čitanja i pisanja, smanjenje broja kontrolnih i pismenih radova (radovi koji zahtevaju pisano izražavanje), ali se ovom pribegava samo u slučajevima kada ne postoje uslovi za adaptaciju nastavnih sredstava.

4. Način implementacije adaptacije

Način implementacije adaptacije podrazumeva jasno razrađen plan primene adaptacije: ko će je primeniti, da li će se primenjivati povremeno ili kontinuirano, sa prekidima ili bez prekida, da li će proces adaptacije biti samo observacioni ili će rezultovati monitoringom sa evaluacijom, koliko će biti česti periodi vrednovanja uspeha adaptacije, na koliko će se vršiti prilagođavanje (promena) adaptacije, kolika će biti dužina adaptacije. Takođe podrazumeva i jasno definisano koji su izvori, prostor, dodatna oprema još neophodni za primenu ili pripremu adaptacije. Način implementacije adaptacije treba da odgovori na pitanje gde i kada će biti primenjena adaptacija, koliko je vremena potrebno za pripremu adaptacije i koji je krajnji rok za pripremu adaptacije, kako će biti evaluiran i posmatran uspeh implementacije adaptacije, kako će učeniku biti objašnjena primena adaptacije, a kako roditeljima, da li je potrebno adaptaciju obnoviti i na koliko.

5. Kreiranje parametara praćenja i evaluacije napredovanja adaptacije

Kreiranje parametara praćenja i evaluacije napredovanja adaptacije vrši se na više načina: kreiranjem liste mesta adaptacije i opisom realizacije svakog dela adaptacije, numerički sa prethodnim opisom vrednosti svakog boda, kombinovano. U svhu kreiranja parametara evaluacije može poslužiti i observacija, snimanje rada na času, listing svakodnevnih adaptacija (metoda, sredstava, sadržaja). U ovu svrhu mogu poslužiti i parametri vrednovanja školskog uspeha učenika.

ZAKLJUČAK

U dugogodišnjoj teoriji i praksi specijalne edukacije i rehabilitacije, u našoj zemlji, nije novina da samo sistematskom evaluacijom učenikovih mogućnosti (sposobnosti), interesovanja, motivacije i modifikacijom nastavnog rada u skladu sa dobijenim rezultatima, je moguće ostvariti osnovni cilj obrazovanja, a to je napredovanje deteta. Značaj sveobuhvatne evaluacije učenika s motoričkim poremećajima raste u uslovima inkluzivnog obrazovanja i pojačanom potrebom za izmenama u čitavom nastavnom radu.

Nivo učestvovanja učenika s motoričkim poremećajima u nastavni određuju njihove motoričke, ali i kognitivne sposobnosti, kao i odnos i stav prema školi i školskom učenju. Sagledavanje svih aspekata funkcionisanja ovih učenika omogućava precizniju i kvalitetniju adaptaciju nastavnih planova i čitavog nastavnog rada.

Dostupna literatura ukazuje na raznolike forme izmena nastavnih programa, koje se mogu kretati od minimalnih, pa do obimnih, praćenih i izmenama u obrazovnim ishodima. Zajednički stav svih autora jeste da bez adekvatne procene učenika nema ni adekvatne realizacije nastavnih sadržaja.

LITERATURA

1. Armstrong, T. (2000). *Multiple intelligences in the classroom* (2nd ed.). Alexandria, VA: ASCD.
2. Bashinski S.M.: *Adapting the Curriculum to Meet the Needs of Diverse Learners*, dostupno na: www.pbs.org/teachers/earlychildhood/articles/adapting-html
3. Bauer, A. M., & Shea, T. M. (1999). *Inclusion 101: How to teach all learners*. Baltimore: Paul H. Brookes.
4. Block, M. E. (1994). *A teacher's guide to including students with disabilities in regular physical education*. Baltimore: Paul H. Brookes.
5. Castagnera, E., Fisher, D., Rodifer, K., & Sax, C. (1998). *Deciding what to teach and how to teach it: Connecting students through curriculum and instruction*. Colorado Springs, CO: PEAK Parent Center.
6. Chalmers, L. (1992). *Modifying curriculum for the special needs student in the regular classroom*. Moorhead, MN: Practical Press.
7. Chalmers, L., & Wasson, B. (1993). *Successful inclusion: Assistance for teachers of adolescents with mild disabilities*. Moorhead, MN: Practical Press.
8. Demchak, M. A. (1997). "Teaching students with severe disabilities in inclusive settings." In D. Browder (Ed.), *Innovations* (Vol. 12). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.
9. *Every Principal's Guide to Special Education in British Columbia*. Produced by the BC School Superintendents' Association in partnership with the BC Ministry of Education. Revised August 2002, dostupno na: www.bcssa.org
10. Idol L., Nevin A. & Poolucci-Whitcomb P. (1996). *Models of curriculum-based assessment* (2nd ed.). Austin, TX: Pro-Ed.
11. Ilić-Stošović, D., Nikolić, S. (2006): Individualni obrazovni programi, *Defektološka teorija i praksa*, br. 1-2, str. 31-40. Filozofski fakultet – Institut za defektologija, Skopje.
12. Ilić-Stošović, D., Nikolić, S. (2007): Metodologija izrade individualnih obrazovnih programa za učenike sa cerebralnom paralizom, *Beogradska defektološka škola*, br. 2, str. 173-186, Društvo defektologa Srbije, Beograd.
13. Filbin, J., Rogers-Connolly, T., & Brewer, R. (1996): *Individualized learner outcomes: Infusing student needs into the regular education curriculum*. Colorado Springs, CO: Colorado Department of Education.
14. Fisher, D., & Ryndak, D. L. (Eds.) (2001): *The foundations of inclusive education: A compendium of articles on effective strategies to achieve inclusive education*. Baltimore: TASH. (several selections pertain to curriculum adaptations)
15. Gee, K., Alwell, M., Graham, N., & Goetz, L. (1994): *Inclusive instructional design: Facilitating informed and active learning for individuals who are deaf-blind and in inclusive schools*. San Francisco: California Research Institute, San Francisco State University.

16. Hoover, J. J., & Patton, J. R. (1997): *Curriculum adaptations for students with learning and behavior problems: Principles and practices* (2nd ed.). Austin, TX: PRO-ED.
17. Janney, R., & Snell, M. E. (2000): *Teachers' guides to inclusive practices: Modifying schoolwork*. Baltimore: Paul H. Brookes.
18. Katz, L., Sax, C., & Fisher, D. (1998): *Activities for a diverse classroom: Connecting students*. Colorado Springs, CO: PEAK Parent Center.
19. Schaffner, C. B., & Buswell, B. E. (1991): *Opening doors: Strategies for including all students in regular education*. Colorado Springs, CO: PEAK Parent Center.
20. Stainback, S., & Stainback, W. (Eds.) (1996): *Inclusion: A guide for educators*. Baltimore: Paul H. Brookes.
21. Tomlinson, C. A. (2001): *How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms* (2nd ed.). Alexandria, VA: ASCD.
22. Udvari-Solner, A. (1993): *Curricular adaptations: Accommodating the instructional needs of diverse learners in the context of general education*. (Rev.). Topeka, KS: Kansas State Board of Education.
23. Villa, R. A., & Thousand, J. S. (Eds.) (1995): *Creating an inclusive school*. Alexandria, VA: ASCD.
24. Wang, M. C. (1992): *Adaptive education strategies: Building on diversity*. Baltimore: Paul H. Brookes.
25. Witt, J. C., Elliot, S. N., Daly III, E. J., Gresham, F. M., & Kramer, J. J. (1998): *Assessment of at-risk and special needs children*. (2nd ed.). Boston, MA: McGraw-Hill

CURRICULUM ADAPTATION – FROM ASSESSMENT TO APPLICATION

The inclusive education means many changes in curriculum, with main aim to help students with motor disabilities to be active participants in education process. There are many different levels of changes in curriculum. Level of changes is in direct connection with abilities and many other learning disabilities which can be caused by motor disabilities.

The aim of this paper is to show and to discuss possible levels of curriculum changes in inclusive education of students with motor disabilities, starting from assessment of abilities and academic knowledge and ending with application.

The paper has showed to many different levels of curriculum changes, such as adaptation and retaining the same academic expectation, or such as modification and changed academic expectation. Although, adaptation doesn't mean only curriculum adaptation, but also adaptation of instructional methods, teaching materials, evaluation of academic achievement and whole activities at class.

Key words: adaptation, curriculum, students with motor disability